

КОТУХА О. С.,

кандидат юридичних наук, професор,
декан факультету права
(Львівський торговельно-економічний
університет)

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.4>

ДОПУСТИМІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ: ВОЄННИЙ СТАН ТА ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я

У статті досліджено допустимі обмеження прав і свобод людини для захисту публічних інтересів. Окреслено обмеження у сфері охорони здоров'я та під час воєнного стану. Зазначено, що, із прийняттям Конституції України 1996 року істотно змінилися відносини в суспільстві й державі щодо реалізації прав і свобод людини. Держава стала виходити з пріоритету прав і свобод людини та громадянина. При цьому права держави не можуть бути вище від прав людини, і власне сама держава має обов'язки перед людиною. Проте, очевидно, що не законодавець, не правові норми, що закріплюють права і свободи, а самі суспільні відносини визначають характер фактично існуючої в суспільстві свободи і правових форм її вираження. Тому ці права (основні), на відміну від усіх інших прав та обов'язків, фіксують найважливіші, принципові зв'язки і відносини між суспільством і державою. Наголошено, що незважаючи на найвищу цінність у правовій демократичній державі, права людини не можуть бути завжди і в усіх випадках недоторканими. Обмеження прав і свобод людини та громадянина і в мирний час, і в період дії воєнного стану є необхідним елементом правової системи будь-якої правової демократичної держави світу, зокрема України, в якій уже понад три роки триває повномасштабна війна, що об'єктивно зумовлює законодавче врегулювання, сталість і законність судової практики. Відповідно, такі обмеження повинні мати суто правовий характер і накладатися лише з огляду на загальний інтерес, тобто коли йдеться про національну безпеку, правопорядок, захист норм моралі, захист прав і свобод іншої людини. Загальний рівень забезпечення й гарантованості прав людини залежить від оптимальності цілей, підстав, способів, меж і термінів обмеження прав людини і громадянина. Акцентовано, що практична діяльність державних органів та їхніх посадових осіб, які ведуть боротьбу зі злочинністю, неможлива без обмеження прав людини. Цілі, для досягнення яких можуть обмежуватися права людини, визначені Конституцією України. Це означає, що в інших цілях права не можуть бути обмежені. Передбачені Конституцією «правомірні» цілі мають публічний характер, тобто спрямовані на досягнення загального блага для всіх громадян, а не підпорядковують права і свободи чіємусь приватному інтересу. Зроблено висновок, що конституційно-правові підстави запровадження обмеження прав і свобод людини та громадянина закріплено в Конституції України як обставини, за допомогою яких визначається суперечність між приватними і публічними інтересами і зумовлюють встановлення меж дозволеної поведінки.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, конституція, свобода людини, правові обмеження, обмеження прав людини, суспільство, держава, охорона здоров'я, право на охорону здоров'я, воєнний стан.

Kotukha O. S. Permissible restrictions on human rights and freedoms for the protection of public interests: martial law and public health

The article explores permissible restrictions on human rights and freedoms for the protection of public interests. It outlines limitations in the fields of public health and during martial law. It is noted that with the adoption of the 1996 Constitution of Ukraine, the relationship between the individual and the state underwent significant changes regarding the realization of human rights and freedoms. The state began to prioritize human and civil rights and freedoms. In this context, the rights of the state cannot prevail over human rights, and the state itself bears obligations toward the individual. However, it is evident that neither lawmakers nor legal norms enshrining rights and freedoms, but rather the societal relations themselves, determine the nature of the actual freedom existing in society and the legal forms through which it is expressed. Therefore, these (fundamental) rights, unlike other rights and obligations, reflect the most essential and principled connections and relationships between society and the state. It is emphasized that despite being of the highest value in a legal democratic state, human rights cannot always and under all circumstances be considered inviolable. Restrictions on the rights and freedoms of individuals, both in peacetime and under martial law, are a necessary element of the legal system of any democratic rule-of-law state, including Ukraine, which has been enduring a full-scale war for more than three years. This reality objectively necessitates legislative regulation, consistency, and the legality of judicial practice.

Accordingly, such restrictions must be of a strictly legal nature and imposed solely in the public interest – specifically in matters of national security, public order, the protection of moral values, or the protection of the rights and freedoms of others. The overall level of protection and guarantee of human rights depends on the appropriateness of the goals, grounds, methods, limits, and duration of the imposed restrictions. It is stressed that the practical activities of state bodies and officials combating crime are impossible without imposing certain limitations on human rights. The goals for which human rights may be restricted are determined by the Constitution of Ukraine. This means that rights cannot be limited for purposes beyond those explicitly stated. The constitutionally defined «legitimate» goals are public in nature, aimed at achieving the common good for all citizens, rather than subordinating individual rights and freedoms to private interests. In conclusion, the constitutional and legal grounds for restricting human and civil rights and freedoms are enshrined in the Constitution of Ukraine as circumstances that identify the conflict between private and public interests and determine the boundaries of permissible conduct.

Key words: *human rights, human rights protection, constitution, individual freedom, legal restrictions, limitation of rights, society, state, public health, right to health care, martial law.*

Постановка проблеми. Проблема взаємовідносин людини, суспільства і держави повсякчас розглядалася як одна з центральних у механізмі правового регулювання суспільних відносин. «Одним із важливих завдань сучасного демократичного розвитку є реалізація інтересів людини, яка можлива через створення певної взаємодії між індивідами, суспільством і державою, втілена у правах і свободах людини і громадянина» [1], – слушно наголошує Н. Оніщенко. Модель взаємовідносин держави та особи передбачає, що держава із власною системою законодавства та природні права із системою загальнолюдських та правових цінностей, з одного боку, є самостійними та протилежними категоріями, з іншого – взаємопов'язаними, взаємозумовленими. Проте, тут йдеться не про закріплення обсягу відповідних прав, а про конкретизацію їх змісту. Тобто основою обмеження державою прав

людини є конституційно значущі цілі конкретизації змісту права, правові процедури його здійснення, що передбачають гарантії дотримання прав людини [2, с. 232].

Права і свободи людини і громадянина в Україні визнаються, дотримуються та захищаються державою. Таким чином, Конституція України формулює тріаду цінностей, у межах якої реалізуються права людини, визнаються, дотримуються та захищаються на державному рівні. Перші два елементи виступають як наповнення змісту прав людини, тоді як останній елемент зазначеної тріади виступає як процесуальний забезпечувальний механізму, без якого перші два положення не функціонують. Саме тому проблеми захисту прав людини та формування їхнього дієвого механізму є засадничими в системі прав людини [3, с. 244]. «Людський вимір», нарешті, є наріжним каменем і точкою відліку будь-яких перетворень, які відбуваються в суспільстві, як слушно наголошує М. Козюбра [4]. Для підвищення ефективності захисту прав і свобод людини в Україні необхідно вирішити низку проблем, таких як прогалини в чинному законодавстві, неналежне виконання обов'язків органами державної влади та їх посадовими особами, перевищення повноважень та недосконалість механізмів відповідальності громадян України. Впровадження запропонованих заходів дозволить зміцнити правозахисну систему та забезпечити надійний захист прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Утім, зміцнення правозахисної системи в окремих випадках є критерієм допустимості обмеження прав особи. Критерієм допустимості обмеження прав людини є їхня обґрунтованість. Ця вимога передбачає оцінку важливості підстав та цілей, для захисту яких встановлюються обмеження основних прав людини в Україні. Введення обмежень допустиме лише для забезпечення конституційно визнаних загальнолюдських цінностей. Наприклад, захист прав та законних інтересів інших осіб є підставою для обмеження прав людини. З огляду на це, обґрунтування правомірності застосування обмежень є гарантією неприпустимості свавілля з боку держави, органів державної влади та їх посадових осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема обмежень прав людини і громадянина є предметом дослідження багатьох учених-правознавців. Основні аспекти цієї проблеми вивчали такі науковці, як О. Барабаш, О. Гришук, А. Колодій, О. Марцеляк, А. Мерник, М. Козюбра, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Т. Подорожна, П. Рабінович, С. Рабінович, М. Орзіх, В. Погорілко, Ю. Тодика. Вони досліджували питання обмеження прав і свобод людини та громадянина в контексті загальних проблем філософії права, теорії держави і права й конституційного права.

Мета статті. Метою статті є аналіз допустимих обмежень прав і свобод людини для захисту публічних інтересів та окреслення таких обмежень у сфері охорони здоров'я та під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Обмеження прав людини і громадянина встановлюються Конституцією України з метою забезпечення соціально-правового балансу у взаємовідносинах держави та особи, зокрема, між різними правами та свободами, між різними суб'єктами права. Конституційно допустимі обмеження прав людини – це встановлена з метою захисту основ конституційного ладу сукупність зобов'язань та заборон, виконання яких є передумовою реалізації цих прав. Можна виділити такі умови обмеження державою прав людини: законність обмеження прав людини; процедура реалізації прав, встановлена в чинному законодавстві; гарантії дотримання прав людини, закріплені в чинному законодавстві.

Критеріями, що визначають межі обмеження прав людини є: збереження сутнісного змісту права; обґрунтованість обмеження прав людини; пропорційність обмеження прав людини; співвідношення прав людини з іншими правами тощо.

Разом з тим, при обмеженні прав і свобод людини і громадянина законодавець не може використовувати способи правового регулювання, які: посягають на природу та зміст права; які не спрямовані на захист основ конституційного ладу, прав та законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони України та національної безпеки держави; які допускають приниження честі, гідності людини; які допускають свавілля органів державної влади;

які виключають судовий захист прав людини тощо. На це неодноразово вказував у своїх рішеннях Конституційний Суд України [5, с. 51]. Таким чином, конституційно допустимі обмеження прав людини повинні відповідати таким ознакам: такі обмеження не повинні бути спрямовані на реалізацію власного розсуду суб'єкта права; обмеження мають бути пропорційні, наприклад, баланс приватного та публічного інтересу; конституційно допустимі обмеження прав людини можуть бути обмежені лише тією обґрунтованою мірою та тими засобами, які відповідають конституційно значущій меті обмеження прав і свобод – захисту конституційного ладу України [6].

Утім, як переконливо доводить О. Гришук, сучасне право не може ґрунтуватися виключно на доктрині правового позитивізму, оскільки потрібно зважати на цілі правового регулювання в суспільстві, головною серед яких є утвердження й забезпечення державою прав і свобод людини [7, с. 70]. Щодо філософського осмислення прав людини та їхніх обмежень, то, як стверджували філософи, існували часи, коли свобода кожного стикалася зі свободою інших, що призводило до війни всіх проти всіх [8, с. 20]. Це і змусило людей створити державу, щоб приборкати звичаї людини, аби свобода кожного була сумісна зі свободою інших осіб. Потреба в такому регулюванні породила обмеження деяких прав людини і громадянина. За допомогою обмежень досягається добрий намір – соціальне співжиття, тобто спільне проживання людей на одній території для досягнення загальних єдиних завдань, насамперед такий, як досягнення найвищого рівня індивідуального розвитку [9]. Держава в цьому випадку виступає найбільш зручним (але не єдиним) способом досягнення такої мети. Державний лад, оснований на людській свободі відповідно до законів, завдяки яким свобода кожного сумісна зі свободою всіх інших, є у всякому разі необхідною ідеєю, яку варто брати за основу, укладаючи не тільки конституції держави, а й будь-який окремий закон. При цьому потрібно насамперед відволіктися від наявних перешкод, які, можливо, зовсім не впливають неминуче з людської природи, а виникають радше через нехтування істинних ідей під час створення законів. Тому, закріплюючи комплекс прав людини, чинне законодавство допускає в певних цілях їх обмеження законом.

Можливість обмеження прав людини в умовах воєнного або надзвичайного стану передбачена ст. 64 Конституції України. До правових засад інституту обмеження прав в умовах особливих правових режимів належать і положення ст. 106 Конституції України [6]. Водночас такі положення потребують фундаментального наукового вивчення й осмислення задля формування в юридичній науці доктринального розуміння інституту обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів [10, с. 3]. Певні обмеження необхідні в будь-якій правовій демократичній державі, без них не може бути порядку в суспільстві і поваги основних прав і свобод усіх його членів [11]. Права і свободи людини не можна розглядати як абсолютні й необмежені. Будь-який індивід живе в суспільстві і діє в межах певного колективу. Реалізація ж індивідом його суб'єктивного права може заторкувати права і законні інтереси інших осіб.

Цілі, для досягнення яких можуть обмежуватися права людини, визначені Конституцією України. Це означає, що в інших цілях права не можуть бути обмежені. Передбачені Конституцією «правомірні» цілі мають публічний характер, тобто спрямовані на досягнення загального блага для всіх громадян, а не підпорядковують права і свободи чістому приватному інтересу. Наприклад, О. Осинська наголошує, що обмеження прав і свобод людини являє собою законодавче звуження змісту та (або) обсягу прав і свобод людини щодо її можливостей мати, володіти, користуватися й розпоряджатися соціальними цінностями, свободою дій і поведінки задля захисту суверенітету й територіальної цілісності або громадського порядку, забезпечення економічної й інформаційної безпеки, для охорони здоров'я, суспільної моралі й забезпечення захисту прав і свобод людини та є показником державних стандартів рівня життя людини [12, с. 6]. На думку А. Стрекалова, обмеження основних прав і свобод особи являє собою правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення в процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які становлять основне право (свободу) особи, з боку інших осіб. Воно має суто законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний,

суспільно корисний характер і полягає у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи. Якщо межі основних прав і свобод – це нормативно встановлені й забезпечені державою кордони, що визначають міру свободи особи, то обмеження являють собою звуження таких кордонів [13, с. 14]. Тобто обмеження прав людини передбачає звуження обсягу прав під час їх реалізації.

На думку дослідників, одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини і громадянина та втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями. Потрібно відрізнити поняття «обмеження основоположних прав і свобод» від прийнятого в законотворчій практиці поняття «фіксація меж змісту прав і свобод», яка відбувається шляхом застосування спеціальних юридичних способів і прийомів. На переконання Б. Сидорця, актуальність існування меж правомірності втручання держави у права людини обумовлена тим, що ці межі створюють для суб'єктів взаємні права й обов'язки, пояснюють призначення обмежень у сфері прав людини та виправдовують їх існування, закріплюються в нормативно-правових актах [14, с. 73]. Вони ґрунтуються на принципах розумності, юридичної справедливості, пропорційності, виключності. Встановлення обмежень має здійснюватися з урахуванням цих моментів, які підлягають ретельному розкриттю і глибокому обґрунтуванню.

У зв'язку із цим перед правовою системою України постає завдання щодо створення й застосування правового інструментарію обмежень прав людини в умовах особливих режимів, спрямованого на недопущення неправомірного втручання у права людини й забезпечення загального інтересу у вигляді підтримання миру й безпеки на території України [10, с. 4]. Можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачається практично у всіх міжнародно-правових актах, присвячених регламентації прав людини і основоположних свобод. Кожен договір визначає межі можливих обмежень та вичерпний перелік підстав для них, а також називає низку прав, які за будь-яких обставин не можуть бути обмежені [15]. Отже, обмеження допустимі, якщо вони встановлюються законом. Окрім того, правові обмеження є засобом підтримання балансу інтересів у суспільстві.

Обмеження в загальному вигляді – це встановлення певних рамок, меж у здійсненні чого-небудь (прав, свобод, повноважень). У довідковій літературі не знаходимо однозначного визначення поняття «обмеження». Лексичне значення слова «обмеження» таке: 1) дія за значенням обмежити; 2) правило, настанова, що обмежує чий-небудь права, дії і т. ін. [16]. Великий енциклопедичний юридичний словник витлумачує «обмеження» як визначені в законах та інших нормативних актах, рішеннях державних органів рамки, межі, за які не повинна виходити діяльність суб'єктів [17].

Оскільки правові обмеження є правовими засобами, їм властиві всі ознаки правових засобів як загальної категорії. Правові обмеження – це юридичні способи забезпечення інтересів суб'єктів права, спрямовані на подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів учасників правовідносин.

Діяльність держави щодо способу застосування й реалізації на практиці обмежень прав і свобод людини та громадянина не може бути довільною, нічим не регламентованою і не обмеженою. Держава має особливий статус, який, з одного боку, забезпечує, гарантує й захищає невід'ємні права і свободи громадян, а з іншого – слугує стримувальним регулятором поведінки людини в суспільстві стосовно інших осіб [18]. Щодо норми права, якою встановлюються обмеження, потрібно відзначити, що метою її встановлення є досягнення належної охорони прав уповноважених осіб та суспільних інтересів. Це тяжіє до досягнення рівноваги між правами різних осіб у державно організованому суспільстві. Сказане підтверджується рішенням Конституційного Суду України у справі щодо кредиторів підприємств комунальної власності. Зокрема, Суд вказує, що обмеження державою прав кредиторів підприємств комунальної власності є розмірним (пропорційним) та суспільно необхідним для задоволення нагальних потреб жителів територіальних громад, які можуть отримувати відповідні комунальні послуги лише від таких категорій підприємств.

Цією нормою оптимально врівноважено права і законні інтереси жителів територіальних громад на отримання життєво необхідних послуг від комунальних унітарних підприємств, з одного боку, та права й законні інтереси кредиторів цих суб'єктів господарювання – з іншого [19].

Така мета відображає об'єктивні закономірності суспільного розвитку, оскільки охорона й розвиток прав фізичних осіб на конституційному рівні (ст. 3 Конституції України) проголошені основним напрямом діяльності української держави, адже головною функцією правової держави є охорона прав і свобод людини. При цьому гарантією ст. 64 Конституції України є те, що конституційні права і свободи людини і громадянина не підлягають обмеженню, але є винятки щодо цієї норми, що нормативно закріплено в Основному законі. Друга частина цієї норми передбачає, що в умовах воєнного чи надзвичайного стану можуть запроваджуватися деякі обмеження прав і свобод із зазначенням періоду, протягом якого діють такі обмеження, та повного переліку прав, які заборонено обмежувати під час війни або надзвичайного стану [6].

Ці особливості діяльності держави визначають значущість законодавчого обґрунтування обмежень конституційних прав і свобод громадян, а також визначення ступеня їхніх меж у нормативно-правових актах. А для встановлення меж обмежень прав і свобод людини та громадянина варто дати правову оцінку критеріям допустимості конституційних обмежень, а саме підставам і цілям їх запровадження.

У науці конституційного права під підставами обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, як правило, розуміють певні обставини або умови, через які виникає необхідність здійснення державою в особі своїх органів або посадових осіб заходів, що реалізують обмеження прав і свобод громадян [18]. Ця необхідність виникає під час зіткнення різних інтересів, наприклад, держави і приватних осіб, публічних і приватних інтересів, інтересів громадян між собою тощо.

З огляду на останні події, а саме війну, COVID-19, охорона громадського здоров'я і здоров'я інших осіб являє собою доволі значущу мету запровадження обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина. Охорона й захист здоров'я громадян є не тільки незаперечним правом кожної людини, а й являє собою одну з важливих функцій держави, затверджену на конституційному рівні. Держава, реалізуючи цю функцію, забезпечує своїми правозастосовними актами захист здоров'я як окремих громадян України, так і всього населення загалом. У цій функції держави особливо підкреслено значущість дотримання особистих і суспільних інтересів, а також взаємну відповідальність під час реалізації прав і свобод особи перед державою.

Як наголошує М. Стефанчук, «обов'язок поважати вимагає від держав не втручатися, прямо чи опосередковано, у право на здоров'я. Обов'язок захищати зобов'язує держави запобігати втручанням третіх сторін у право на здоров'я» [20, с. 146–147]. При цьому наголосимо, що основні положення щодо охорони й захисту здоров'я громадян України передбачені Основним законом і відображені також у тих чинних законодавчих нормах, які регламентують заборону щодо обмеження прав і свобод тяжко інфекційно хворих громадян, щоб запобігти масовому захворюванню інших громадян.

Утім, права і свободи громадян не можуть бути необмеженими за умови їхнього виконання в процесі комунікації людей між собою, при взаємодії громадян і держави задля досягнення спільного блага й реалізації благополуччя і гідного функціонування суспільства. Для реалізації зазначеної функції державою має бути передбачено визначення меж здійснення прав і свобод громадян без суперечностей їхніх інтересів між собою. Тому часто в юридичній науці правом називають ступінь визначення свободи або міру належної поведінки громадян у суспільстві під час реалізації їхніх прав і свобод. З огляду на це, у демократичній правовій державі має бути передбачена в нормативно-правових актах заборона для громадян перевищувати свої права при їх реалізації, а також заборона зловживати правом як громадян стосовно інших осіб, так і держави щодо громадян. Нормативне закріплення меж здійснення прав і свобод покликане узгоджувати інтереси усіх членів суспільства, давати

можливість кожному реалізовувати свої права і свободи в конструктивній формі задля забезпечення соціальної солідарності.

Остаточна мета правових обмежень (обмежень прав людини) спрямована на захист публічних інтересів громадян. Історично склалося, що ця функція використовується державною владою за допомогою механізмів втручання державних структур і посадових осіб в особисту свободу громадян під час реалізації ними своїх закріплених прав і свобод. Держава реалізує цю мету обмеження прав і свобод індивідів за допомогою видання нормативно-правових актів, що регулюють їхню поведінку в суспільстві між собою та їхні правовідносини з державою, забезпечуючи контроль за дотриманням прав і свобод громадян. Тож необхідність обмежень прав і свобод можна пояснити прагненням держави зберегти себе, свій суверенітет, територіальну цілісність як у внутрішньодержавних конфліктах, що виражаються в боротьбі за владу, так і в міждержавних.

Висновки. У сьогоденні не встановлена чітка межа при виникненні правовідносин між державою та особою, при реалізації індивідом своїх конституційно гарантованих прав і свобод. З огляду на це, визначення цілей та меж обмеження прав і свобод, а також їх законодавче закріплення є важливим завданням, стоїть перед Українською державою. Визначення критеріїв обмежень має відповідати об'єктивним причинам їх введення. При цьому, при запровадженні державою обмежень мають враховуватися критерії їх допустимості. Обмеження повинні аналізуватися з урахуванням принципів пропорційності, рівності. Окрім того, обмеження повинні бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та відповідати конституційно значущим цілям; обмеження повинні мати конкретні підстави; держава при встановленні обмежень прав людини має дотримуватися співвідношення публічних та приватних інтересів тощо.

Список використаних джерел:

1. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави. *Право України*. 2014. № 4. С. 55–62.
2. Подорожна Т., Овчаренко О. Національна безпека та конституційний правопорядок як чинники забезпечення прав людини. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції* : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 черв. 2019 р.). Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 232–240. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/prava_lyudyny_i_nac._bezpeka_0_0.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
3. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : монографія. Харків : Юрсвіт, 2008. 484 с.
4. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2015. 392 с.
5. Мерник А. М., Стоян Є. О., Артеменко К. С. Обмеження прав людини та основоположних свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 49–52. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/7.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
6. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
7. Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2019. 416 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/6/f/463419.pdf> (дата звернення: 12.03.2025).
8. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Лоффманна ; пер. з нім. О. Юдіна та Д. Доронічевої. 2-ге вид. Київ : Ніка-Центр, 2012.
9. Механізми захисту прав в Україні / за заг. ред. Є. Б. Кубка. Київ : ПрАТ «Юрид. практика», 2016. 656 с.
10. Мерник А. М. Обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти та практика реалізації : монографія. Харків : Право, 2024. 456 с.

11. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2, випр., допов. Київ : Реферат, 2007. 848 с.
12. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010.
13. Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2010. 20 с.
14. Сидорець Б. В. Межі розсуду правомірного втручання держави у права людини у демократичному суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 73.
15. Дешко Л. М. Втілення принципу правової визначеності у правотворчу та правозастосовчу практику при обмеженні права на судовий захист. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pchdu/2012_2/029.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
16. Словник української мови : в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. – 1974. С. 536. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 12.03.2025)
17. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2012. 1020 с.
18. Хила І. Ю. Конституційні основи обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2019. Т. 1, вип. 2. С. 39–44. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-1.6>.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) від 20.06.2007 № 5-рп/2007. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-07#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
20. Стефанчук М. О. Зміст права людини на охорону здоров'я. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 144–148. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299831/292339> (дата звернення: 12.03.2025).

